

Устименко О.А.,
викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін
юридичного факультету
ХНУ імені В.Н. Каразіна

САМОЗАХСИТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ТВАРИНУ

Анотація: В статті проаналізовано загальнотеоретичні аспекти самозахисту права власності на тварину. Автором зроблено висновок про те, що самозахист права власності на тварину може бути спрямований на попередження, припинення посягань на це право, відновлення права власності у разі його порушення та на усунення перешкод у користуванні об'єктами цього права.

Ключові слова: право власності, тварина, самозахист

Аннотация: В статье проанализированы общетеоретические аспекты самозащиты права собственности на животное. Автором сделан вывод о том, что самозащита права собственности на животное может быть направлена на предупреждение, пресечение посягательств на это право, восстановление права собственности в случае его нарушения и на устранение препятствий в пользовании объектами этого права.

Ключевые слова: право собственности, животное, самозащита

Annotation: This article analyzes the general theoretical aspects of self ownership of the animal. The author concludes that the self-defense of ownership of the animal may be intended for preventing, combating encroachment on this right, restoring property rights in the event of the violation and to remove obstacles to the use of objects that right.

Keywords: right to property, animal, self-defense

Право на самозахист закріплене у ЦК України. Зокрема, статтею 19 ЦК України передбачено, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням (при цьому дії мають бути спрямовані виключно на припинення порушення належного особі права, а всі подальші дії будуть розцінені як перевищення особою меж самозахисту [1, с. 323]). Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства [2].

Як вказував О.П. Печений, самозахист включає в себе комплекс заходів впливу на порушника права, багато з яких є традиційними, наприклад дії, вчинені в стані необхідної оборони, крайньої необхідності. Поряд з ними можливі й нові для нашого законодавства способи захисту, а саме: припинення дій, що порушують суб'єктивне право; відновлення становища, яке існувало до порушення права; одностороння відмова від виконання зобов'язання. Крім того, вченим відзначені і такі заходи носія права, здатного їх застосувати, як відмова від виконання абсолютно недійсною угоди, право утримання в зобов'язальних правовідносинах [3, с. 62].

І.Є. Берестова пропонує умовну класифікацію способів самозахисту, що полягають у вчиненні уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного характеру, спрямованих на захист її суб'єктивних цивільних прав на чотири групи:

- право кредитора самостійно стягувати з боржника належні йому платежі;
- відмова у задоволенні до отримання зустрічного задоволення;
- дії кредитора, спрямовані на виконання невиконаного зобов'язання за рахунок боржника;

– заходи, пов'язані з відмовою вчинити певні дії в інтересах недобросовісної сторони [4, с. 13].

Д.І. Мейєр зазначав, що у разі, коли допомога з боку держави може надійти надто пізно, допускається захист прав самим їх носієм. До самозахисту науковець відносив особисте припинення посягань на право (самооборону) та особисте відновлення вже порушеного права (незаборонене самоуправство). При цьому він відзначав, що питання умов некараності самоуправства є предметом вивчення кримінального права, але деякі з форм некараного самоуправства є проявом особливих цивільних прав: права на притримання, права самочинного встановлення та здійснення вже встановленого права закладу [5, с. 264-265].

Антонюк О.І. самозахистом називає можливість особи у разі порушення свого цивільного права або інтересу, цивільного права чи інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на попередження або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків [6, с. 5].

Рисами самозахисту можна назвати, по-перше, те, що він здійснюється самостійно особою, суб'єктивні права якої були порушені, без звертання до відповідних суб'єктів владних повноважень. По-друге, особа, права якої порушено, може паралельно звернутися за захистом свого порушеного права до уповноважених державою на такий захист органів.

Характерними ознаками права на самозахист вважаються наступні:

1) воно надає особі можливість самостійно здійснювати захист, не звертаючись до юрисдикційного органу (що не виключає можливість товариської допомоги та сприяння органів, що не вирішують справу по суті);

2) це право виникає у разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав або інтересів;

3) це право може реалізуватися за допомогою заходів, які відповідають загальним або спеціальним критеріям правомірності, що

відрізняє самозахист від самоуправства, дії під час якого вчиняються з порушенням встановленого порядку;

4) воно є цільовим правом і здійснюється з метою попередження, припинення порушення права або ліквідації наслідків порушення, що відрізняє самозахист від самосуду, спрямованого на покарання [6, с. 5].

Не є самозахистом здійснення заходів щодо охорони свого майна, звернення до третіх осіб, які надають послуги із забезпечення схоронності майна чи особи. Самозахистом є тільки перешкодження будь-яким третім особам, які неправомірно посягають на цивільні прав, завдання шкоди цивільним правам і інтересам інших осіб і т. ін. [7, с. 144-145].

Специфіка самозахисту як однієї з форм захисту, її відмінність від звичайного захисту суб'єктивного права полягає в тому, що:

- при самозахисті немає правозастосування, обов'язкової ознаки захисту;

- відповідач може завжди заперечувати в установленому законом порядку дії по самозахисту в юрисдикційних органах;

- при самозахисті немає стадії виконання, що притаманно більшості випадків захисту суб'єктивних прав [7, с. 145].

У Німецькому цивільному уложенні інституту самозахисту присвячено окремий розділ. Відповідно до § 229 Німецького цивільного уложення особа, яка з метою самозахисту вилучає, знищує або пошкоджує яку-небудь річ, або затримує зобов'язану особу, яку підозрює у бажанні зникнути, або усуває опір зобов'язаної особи проти дії, яку останній зобов'язаний допустити, не діє протиправно, якщо немає можливості своєчасно отримати допомогу компетентних органів та існує небезпека, що без негайного втручання здійснення вимоги стане неможливим або буде значно утрудненим [8, с. 46]. Слід зазначити, що в означеному нормативно-правовому акті виокремлюються самозахист у формі необхідної оборони (§ 227), у формі крайньої необхідності (§ 228) та у формі самодопомоги (§ 229).

Цивільне законодавство України не містить чіткого переліку способів самозахисту. Так, у сучасній вітчизняній цивілістичній доктрині розглядаються різноманітні способи самозахисту, які можуть бути прямо передбачені у законі, встановлені договором, або обрані особою, права якої порушено, самотійно. При цьому самозахист як форма захисту права власності може застосовуватися як у різі порушення права або загрози його порушення, так і в разі виникнення необхідності припинення порушення, що вже відбувається.

Обрання того чи іншого способу здійснення самозахисту належить особі, яка здійснює протидію порушенню належних їй або іншій особі суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які в цей момент вже порушені, або наявною є загроза їх порушення у майбутньому [9, с. 357]. В цивілістиці розрізняють матеріально-правові і процесуально-правові способи самозахисту, розбіжність між якими полягає в кінцевому результаті. При матеріально-правових способах уповноважена особа саме до кінцевого результату захищає своє право, а при процесуально-правових – способи самозахисту права є лише процесуальною ініціативою, тобто способами порушення діяльності компетентних органів по захисту прав [10, с. 5].

Слід зазначити, що не існує одностайної думки з приводу того, чи має право на самозахист будь-який володілець або виключно титульний володілець. У цивілістиці розрізняють два основних напрямки трактування володіння: володіння у західній і східній традиціях. Східній правовій традиції не притаманно надавати захист безтитульному володільцю від власника або іншої управненої особи. Західна традиція розглядає володіння як самотійний інститут – отже, правовий захист надається не праву, а факту [11, с. 359-360].

О.І. Антонюк зауважує, що право на самозахист має власник речі та носій речового права на чуже майно. Дослідниця вказує, що законодавство України, на відміну від законодавства Німеччини, Франції, Японії, Швейцарії, Польщі, Естонії, Латвії, не надає права на захист будь-якому

володільцю. Вона зазначає, що норма ч.3 ст. 397 ЦК України містить лише презумпцію правомірності володіння, але не надає неправомірному володільцеві будь-яке право, зокрема на захист, і не забороняє титульному володільцю удаватися до самозахисту. Отже, незаконний володілець не має права на самозахист від дій законного володільця, що вчиняються у межах самозахисту, але він має право припиняти протиправні посягання на своє володіння, адже об'єктом самозахисту може бути й інтерес, зокрема суспільний інтерес щодо дотримання законності та правопорядку [6, с. 14].

Найрозповсюдженими та традиційними заходами самозахисту права власності можна вказати необхідну оборону та дії у стані крайньої необхідності.

Під необхідною обороною у цивілістиці розуміються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав і інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів і інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої для негайного припинення або відвернення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Як зазначає Г.В. Єрмоєнко, незважаючи на те, що зміст і визначення поняття «необхідна оборона» запозичене з кримінального права (ч. 1 ст. 36 КК України), у цивільному праві допускається необхідна оборона проти посягань, що не злочином [12, с. 532]. Інститут необхідної оборони є комплексним інститутом і регулюється нормами кримінального, адміністративного та цивільного права України.

В. П. Грибанов вказував, що поняття необхідної оборони у цивільному праві є ширшим, ніж у кримінальному, тому що під необхідною обороною у цивільному праві слід розуміти не лише дії особи, яка обороняється, що підпадають під ознаки складу злочину, а й ті, що підпадають під ознаки лише цивільного правопорушення. Між тим вчений заперечував можливість необхідної оборони проти дій, які є протиправними виключно з точки зору

цивільного права, оскільки цивільне законодавство передбачає правила щодо необхідної оборони лише стосовно заподіяння шкоди, а заподіяння шкоди діями, які містять тільки склад цивільного правопорушення, призводить до виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, яке реалізується у встановленому порядку [13, с. 121].

Втім, норми як цивільного, так і кримінального права не містить обмежень щодо об'єктів захисту або характеру суспільно небезпечних посягань. Як зазначалось вище, вказане посягання не має бути злочином. Кримінальне законодавство трактує злочин як передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [14, с. 46]. Отже, при посяганні на право власності особи на тварину можуть бути використані відповідні рівноцінні заходи протидії, навіть, в залежності від кожної конкретної ситуації, зброя. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії» спецзасоби самооборони, заряджені речовинами сльозоточивої і дратівної дії можуть бути застосовані громадянами для захисту від злочинних посягань на своє життя і здоров'я, житло та майно чи життя і здоров'я, житло та майно інших громадян [15].

Стосовно перевищення меж необхідної оборони у кримінальному законодавстві зазначено наступне. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 Кримінального кодексу України.

Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності

посягання чи обставині захисту. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ст. 36 Кримінального кодексу України) [16]. Цивільне законодавство, в свою чергу, передбачає, що не підлягає відшкодуванню шкода, завдана у стані необхідної оборони, якщо при цьому не було порушено її меж [2].

Дзеркальною є ситуація, коли загроза знищення чи пошкодження об'єкта права власності може надходити не від фізичної або юридичної особи, а від іншої тварини. У цьому випадку в особи виникає право на заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності. Крайньою необхідністю є стан, за якого особа усуває небезпеку, яка загрожує інтересам держави, фізичної або юридичної особи шляхом заподіяння шкоди, що за зовнішніми ознаками схоже на правопорушення.

У загальноприйнятому розумінні крайня необхідність використовується для позначення ситуації, за якої особа заради одного блага повинна пожертвувати іншим. За крайньої необхідності відбувається колізія – зіткнення двох інтересів: загрозі спричинення більшої шкоди одним правам, інтересам усувається шляхом заподіяння меншої шкоди іншим правам і інтересам. Дії у стані крайньої необхідності є правомірними за умови, якщо цю небезпеку за певних умов не можна було усунути іншими засобами, а заподіяна шкода менша ніж та, що була попереджена. Крайня необхідність передбачає, що загроза заподіяння шкоди повинна бути реальною, тобто фактичною, а не уявною [12, с. 461].

Наприклад, відповідно до § 910 Німецького цивільного уложення власник бджолиного рою може переслідувати його на чужій ділянці. Якщо рій влетить у чужий незайнятий вулик, то власник рою може цей вулик відкрити та вийняти чи виламати стільники. При цьому він зобов'язаний

відшкодувати завдані збитки. Подібні норми відсутні у цивільному законодавстві України, проте дії бджоляра у даному випадку можуть класифікуватися як дії, що були вчинені у стані крайньої необхідності з метою самозахисту права власності на тварину. Тобто, дії, спрямовані на самозахист права власності, вчинений у стані крайньої необхідності, так чи інакше пов'язані із заподіяннями певної шкоди третім особам. Але не виключені випадки, коли особа, здійснюючі дії, пов'язані із самозахистом права власності у стані крайньої необхідності, спричиняє шкоду не третім особам, а безпосередньо об'єкту захисту, тобто тварині (наприклад, власник змушений відтяти кінцівку тварині, яка потрапила у пастку). В даному випадку особа, захищаючи своє право власності на певний об'єкт, одночасно завдає шкоду цьому об'єктові. Оскільки логічним буде припустити, що суб'єкт відшкодування шкоди відсутній, дії власника тварини слід кваліфікувати відповідно до положень законодавства України про захист тварин від жорстокого поводження з урахуванням кожної конкретної ситуації.

Таким чином, самозахист права власності на тварину може бути спрямований на попередження, припинення посягань на це право, відновлення права власності у разі його порушення та на усунення перешкод у користуванні об'єктами цього права. Право на самозахист має власник тварини або особа, в утриманні якої перебуває тварина.

Список використаних джерел:

1. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За загальною редакцією академіка НАПрН України Я. М. Шевченко. – Х. : Харків юридичний, 2011. – 528 с.
2. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. - № 11 (28.03.2003). – Ст. 461

3. О.П. Печеный. Проблемы защиты прав человека и субъективных гражданских прав // Права людини в умовах реформування правової системи України (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – 113 с.

4. Берестова О.І. Способи самозахисту цивільних прав: окремі аспекти. // Приватне підприємництво і право. – К. – 2010. – Випуск № 9. – с. 10-14

5. Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. – М.: Статут, 1997. – Ч.1. – 290 с.

6. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.03 / Антонюк О.І.; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. – 22 с.

7. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди : навч. посіб. / М.К. Галянтич, А.Б. Гриняк, А.І. Дрішлюк, Т.С. Ківалова [та ін.] ; за ред. М.К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 624 с. – Бібліогр. в кінці тем.

8. Германское право. Часть I. Гражданское уложение: Пер. с нем. / Серия: Современное зарубежное и международное частное право. — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. - 552 с.

9. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право. 2011. - Т. 1 – 656 с.

10. Тертышников В.И., Тертышников Р.В. Формы защиты и осуществления субъективных прав граждан, иностранных граждан, лиц без гражданства и юридических лиц. – Харьков: Консум, 1999. – 176 с.

11. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 т. / За ред. Я.М.Шевченко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т.1: Загальна частина. – 520 с.

12. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я. М Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.

13. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. - М.: Статут, 2000. - 411 с.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії» Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF>

16. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2001. - № 21 (08.06.2001). – Ст. 920